

COMMISSARIAT SPÉCIAL
 U A L'EMBARQUEMENT
 10 DEC. 1939
 MARSEILLE

Literatures de l'exili

EXPOSICIÓ AL CCCB

C.A. Jordana Almand Obiol Guoth Porty
 Amichantanya Kuri Saguer Gascó
 Joan Oliver D. Guasà
 F. Trueta J. M. M. Enric Alcega
 Mercè Rodoreda

Literatures de l'exili

Dates

26 setembre 2005 – 29 gener 2006

Espai

sala 2 del CCCB

Comissaris

Julià Guillamon

Joaquim Jordà

Francesc Abad

Producció

Centre de Cultura Contemporània
de Barcelona (CCCB)

Organització:

Servei d'Exposicions del CCCB

Contacte:

egimeno@cccb.org

En el marc de

l'Any del Llibre i la Lectura

2 0 0 5
ANY DEL
llibre
I LA LECTURA

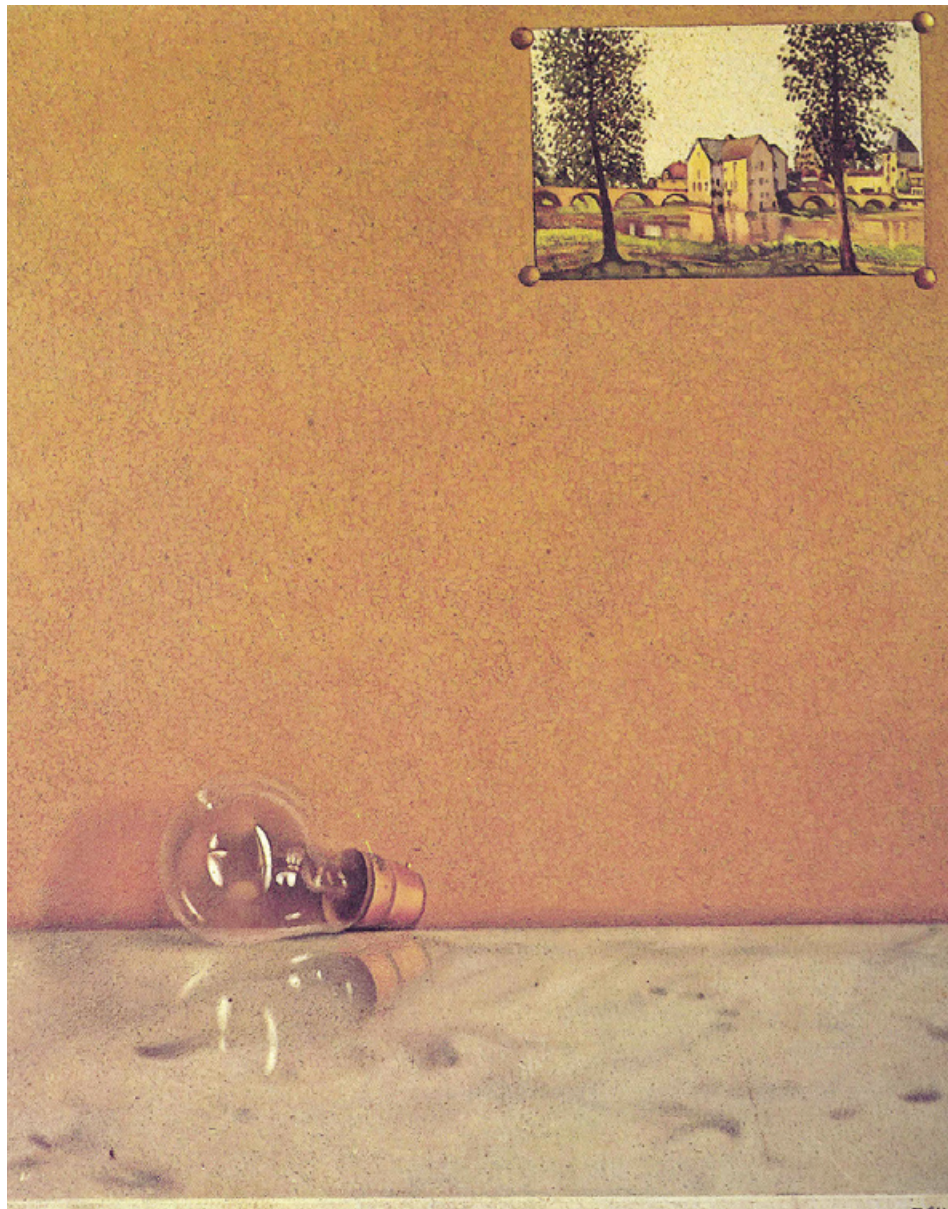

Montalegre, 5 08001 Barcelona

Tel: 93 306 41 00

Fax: 93 306 41 01

Feliu Elias ("Apa"), *Sisley*,
pintat al refugi de Tolosa l'any 1941

Introducció

Perduda la guerra civil l'any 1939 centenars d'intel·lectuals i escriptors travessaren la frontera i començaren el camí de l'exili. El seu destí va ser, primer, França, des d'on va iniciar-se la diàspora que els duria a la República Dominicana, a Mèxic, a Xile, a Suïssa, a Anglaterra o als Estats Units.

L'exposició planteja un itinerari pels llocs de l'exili literari (1939-1975), fonamentalment el català, a través dels testimonis narrats pels propis escriptors mitjançant la seva producció literària i les seves vivències i històries personals: la desaparició d'un món, que obliga a prendre decisions i desenvolupar estratègies de supervivència. I també l'obertura cap a nous horitzons que es traduirà en un gran nombre d'iniciatives culturals.

L'exposició "Literatures de l'exili" ens enfronta amb la vivència d'aquests exiliats en un Europa sacsejada per

la Segona Guerra Mundial, i reconstrueix la relació amb els països d'acollida, de l'altre costat de l'Atlàntic, en una experiència que enfronta la literatura catalana als grans temes de la identitat primitiva, de l'"altre" i de la vida de les grans metròpolis contemporànies.

L'exposició relatarà en temps actual, la memòria que aquest trànsit ha deixat en els llocs citats. A cadascun d'aquests llocs també es produïren trobades decisives entre escriptors de diferents parts d'Espanya així com estretes relacions amb altres exiliats europeus. La mostra parlarà d'aquests nuclis d'agitació així com de la varietat i dificultat del seu assentament.

Des del punt de vista formal comptarem no tan sols amb el material documental escrit, fotogràfic i fílmic, sinó amb aportacions genuïnes des del nostre present per explicar millor les petjades que queden d'aquest exili.

L'Indépendant
del 26 de gener de 1939

“Ja són a Collserola...”

El mes de gener de 1939 les tropes de Franco són a punt de prendre Barcelona. Als carrers de la ciutat moltes persones es plantegen el mateix dilema: marxar o no marxar? La major part dels intel·lectuals, compromesos amb la causa republicana, trien el camí de l'exili. Els uns, sota la protecció de la Generalitat, es recullen al Mas Perxers d'Agullana, tot esperant l'obertura de la frontera. D'altres passen a França, amb la retirada de l'exèrcit. En aquest primer espai es recrea, mitjançant textos originals, el clima d'angoixa i desconcert dels darrers dies de la Catalunya Republicana. I es reconstrueix el pas de la frontera per El Voló i Prats de Molló, seguint el testimoni de Xavier Benguerel, Sebastià Gasch, Antoni Rovira i Virgili i Pere Calders. Al mateix temps, es mostra la visió que es va donar de l'exili en la premsa i la propaganda franquistes i en els diaris del sud de França.

Soldats republicans a Prats de Molló el 1939

Castell de Roissy-en-Brie,
refugi d'intel·lectuals

Anna Murià, Agustí Bartra, Armand Obiols,
Mercè Rodoreda i Magí Murià, entre d'altres
refugiats a Roissy

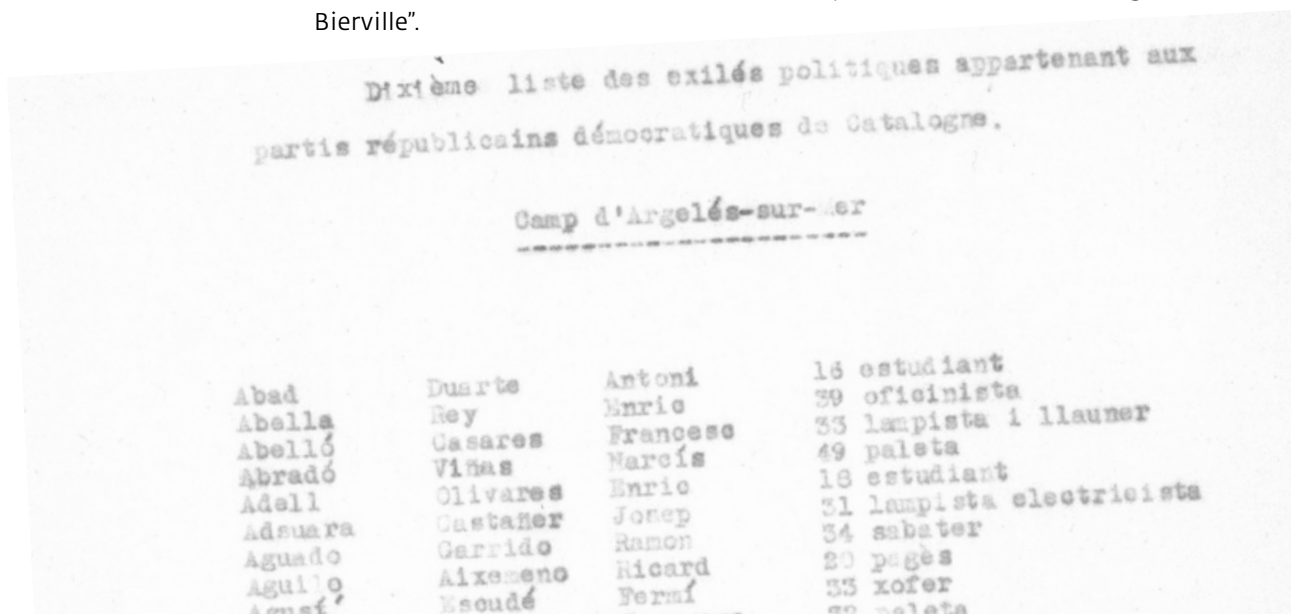
Restes de barracons al camp de Rivesaltes

La platja de Barcarès

Els camps de concentració i els refugis intel·lectuals

Un cop a França, les trajectòries es bifurquen. La Generalitat, a través de l'Institut Ramon Llull, organitza diferents centres d'acolliment per a intel·lectuals i professors: a Montpellier i Tolosa de Llenguadoc, a Bierville i a Roissy-en-Brie. D'altres van a parar als camps de concentració d'Argelers, Saint-Cyprien, Agde, Barcarès o Rivesaltes. Una de les experiències més terribles de l'exili té per protagonistes l'escriptor Agustí Bartra i Pere Vives. Rescatat del camp d'Agde pels seus companys de la Institució de les Lletres Catalanes, Bartra hi va deixar el seu amic, que enrolat en una Companyia de Treball, va ser fet presoner pels nazis, i va morir assassinat a Mauthausen. A la sala es poden contemplar els extraordinaris dibuixos de Josep Bartolí dels camps de concentració i un oli de Pere Daura, que representen dues formes d'explicar l'experiència concentracionària: el realisme descarnat i l'èpica. Una atenció especial es dedica al castell de Roissy-en-Brie (on van anar a parar Agustí Bartra, Xavier Benguerel, Sebastià Gasch, Cèsar-August Jordana, Lluís Montanyà, Anna Murià, Armand Obiols, Mercè Rodoreda, Francesc Trabal, etc.) i a Bierville, on Carles Riba va escriure un dels llibres més importants de l'exili: "Les elegies de Bierville".

SEÑAS PERSONALES

Profesión *comerciante*

Estado civil *casado*

Lugar y fecha de nacimiento *Saladell Barcelona 29 noviembre 1898*

Domicilio *Santiago de Chile*

Rostro *ovalado*

Color de los ojos *castaños*

Color del cabello *negro-gris*

Señas particulares *ninguna*

Talla *1.85 mts.*

Hijos menores de 15 años

Nombre Edad Sexo

Esposa

Firma del Titular *Wanderiver*

Y de su esposa

DIGITO PULGAR IZQUIERDO DIGITO PULGAR DERECHO

Argentine accorde

COMMISSARIAT SPECIAL

A L'EMBARQUEMENT

10 DEC. 1939

MARSEILLE

Passaport de Joan Oliver (Pere Quart)

Comença la diàspora

L'esclat de la Segona Guerra Mundial planteja als exiliats nous dilemes. Per als refugiats dels camps de concentració el dilema es: tornar a Espanya? enrolar-se a la Legió Estrangera? ingressar a les companyies de treballadors estrangers? Amèrica, segons com, pot ser una sortida. El visitant travessa entremig d'unes taules que simbolitzen la burocràcia en temps de guerra. Al damunt d'aquestes taules es projecten diversos jocs de documents (permisos de residència, passaports, documents d'identitat) que resumeixen les trajectòries de diversos escriptors de l'exili (Carles Riba, Carles Pi i Sunyer, Mercè Rodoreda, Joaquim Amat-Piniella, Agustí Bartra, Teresa Pàmies) a París i Ciudad Trujillo, a Londres i Caracas, a Berlín i a Santiago de Chile, a Nova York i Bordeus, a Praga i a Ciutat de Mèxic.

Document d'identitat de Carles Riba en previsió d'un viatge a Anglaterra el 1939

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

PRÉFECTURE de SEINE-&OISE

POLICE GÉNÉRALE

Service des Passeports

Partie à remettre à l'intéressé

Sauf-Conduit N° 92

Valable pour se rendre en *Angleterre et Irlande*

aller et retour valable jusqu'au *29 juillet 1939*

M. *Riba Bracons*

prénoms *Carlos*

né le *23 septembre 1893*

à *Barcelone*

nationalité *espagnole*

profession *écrivain*

domicile *Boissy la Rivière*

SIGNALEMENT :

Age *45*

Taille *1m56*

Chveux *châtains-gris*

est autorisé à faire usage du présent sauf-conduit dans les conditions ci-dessus indiquées.

Recepción d'Identité

El fotògraf Francesc Boix a Mauthausen

Dibuix de Joaquim Amat-Piniella del camp de concentració

K.L. Reich

Joaquim Amat-Piniella va fer la guerra al front d'Aragó, va travessar la frontera per Prats de Molló i va anar a parar al camp de concentració d'Argelers. Va entrar a formar part de les Companyies de Treballadors Estrangers, detingut mentre treballava a les fortificacions de la Línia Maginot i enviat a Mauthausen. La novel·la "K.L. Reich" és un clàssic poc conegut de la literatura concentracionària. L'exposició mostra objectes i documents, testimoni de l'estada d'Amat-Piniella a Mauthausen i de la seva relació amb el fotògraf Francesc Boix.

Manuscrit original de la novel·la "K.L. Reich"

Documents d'Amat-Piniella conservats a l'Arxiu Històric de Manresa

Carles Fontseré
Al·legoria de l'alliberament de París, 1944

Sebastià Gasch i Ferran Canyameres davant d'un tanc alemany a Bouglainval el 1944

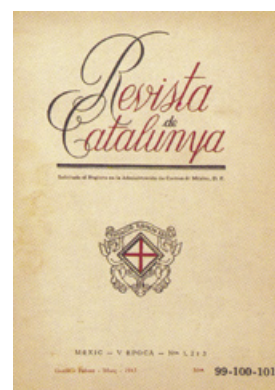
París 1940

L'entrada dels alemanys a París, va provocar el caos entre els refugiats, temerosos que els nazis els lliuressin a les autoritats franquistes. Molts van fugir cap a la França de Vichy. D'altres van sobreviure en condicions de gran precarietat. En aquest apartat es reconstrueix la fugida, a través dels textos de Mercè Rodoreda. També es presenten algunes iniciatives culturals abans de l'ocupació (la Revista de Catalunya dirigida per Armand Obiols), en els anys de la guerra (els dibuixos de Carles Fontseré a la premsa de la col·laboració) i després de l'alliberament (els llibres il·lustrats de l'editorial Albor, de Ferran Canyameres). Al voltant del llibre "Ofrena a París dels intel·lectuals catalans a l'exili" (1948) es mostra l'obra d'alguns artistes de l'època, que reflecteixen el clima de la ciutat després de la guerra: Fontseré, Clavé, Herman Vinyes, Pedro Flores, Martí Bas... La Simfonia Núm. 1 de Robert Gerhard, escrita en el moment de l'alliberament de París, serveix de banda sonora a aquesta sala.

Antoni Clavé, Cartell d'un acte en favor dels estudiants refugiats, 1947

Revista de Catalunya, Revue Catalane, 1939

L'"Ofrena a París, dels intel·lectuals catalans a l'exili", 1948

Joan Junyer, *Los buceadores de St. Thomas*
pintat en el vaixell que el 1942 el duia a
L' Havana

Joan Sales a la República Dominicana l'any 1940

La ruta americana

A França es planteja una nova disjuntiva: trasterrar-se? iniciar una nova vida a l'altra banda de l'oceà? tornar a Espanya o romandre a l'Europa en guerra? L'existència des del segle XIX d'importantes colònies catalanes a Cuba, Mèxic i Xile va permetre molts catalans d'obrir-se camí a Amèrica. Un primer espai explica les peripècies del viatge i el primer contacte amb la realitat americana, als tròpics. A "Tots tres surten per l'Ozama" (1946) de Vicenç Riera Llorca i "Les dues funcions del circ" (1966) d'Avel·lí Artís Gener el contacte amb la negritud posa a prova, amb resultats diversos, la capacitat d'adaptació al nou món. Fotografies de la República Dominicana l'any 1940 i dibuixos dels artistes exiliats Josep Gausachs i Joan Junyer, serveixen de contrapunt als textos de les novel·les.

Nens a San Pedro de Macoris fotografiats per
Joan Sales el 1940

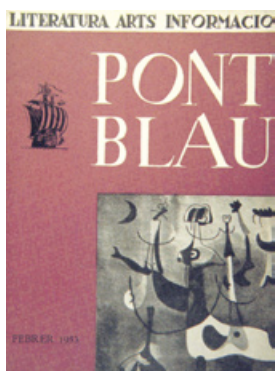
Josep Gausachs, *Negritud i Platja*, c. 1941

Escenografia publicitària d'Avel·lí Artís Gener (Tísner), dels anys cinquanta

Tísner amb l'actriu Irish McCalla, protagonista de la sèrie de TV "Sheena, Queen of the Jungle"

De la ciutat a la Megapolis

Pont Blau, Mèxic, 1953

De l'estudi fotogràfic dels germans Mayo, van sortir milers d'imatges del Mèxic D.F. que van conèixer els exiliats, que en molt poc temps va passar de ser una ciutat de dos milions d'habitants a esdevenir una inabastable metròpoli. D'altres capitals, com Buenos Aires, van viure el mateix procés de transformació. L'aportació dels exiliats va resultar fonamental en la creació d'institucions culturals i universitàries, i també en el desenvolupament d'una incipient cultura de masses. Avel·lí Artís Gener va participar en la creació de la televisió i la moderna publicitat a Mèxic. Bartomeu Costa-Amic, Joan Grijalbo, Antoni López Llausàs o Joan Merli, van transformar la industrial editorial a Mèxic i Buenos Aires. Un altre punt d'arribada de l'exili va ser Nova York des d'on Jaume Miravittles va impulsar projectes periodístics per a tota Amèrica Llatina.

Anunci de la Pastisseria Suïssa a "Quaderns de l'exili", 1943

Pere Calders a Mèxic D.F. amb el seu Chevrolet

Avel·lí Artís Gener a Teotihuacan el 1942

Quetzalcoált

Els escriptors van trobar a les antigues cultures mexicanes una font d'inspiració i uns símbols (sobre la desfeta i el retorn) que els ajudaven a explicar les seves pròpies experiències. Quetzalcoált, déu creador i darrer sobirà tolteca, inspira un dels poemes més ambiciosos d'Agustí Bartra i la novel·la de Lluís Ferran de Pol "Érem quatre" (1960), mentre que "Paraules d'Opton el vell" (1968) d'Avel·lí Artís Gener pren com a punt de partida el mite del retorn de Quetzalcoált per presentar una divertida faula sobre el xoc cultural. Joaquim Jordà ha filmat les restes arqueològiques de la ciutat de Tolan, que van inspirar aquests llibres. Al mateix temps es passa revista a les aportacions dels antropòlegs i arqueòlegs catalans.

Carles Fontseré a Teotihuacan el 1949

Cap de Quetzalcoált, al fons la piràmide del Sol a Teotihuacan, fotografia de Carles Fontseré

Venedora indígena d'alvocats, fotografia de Carles Fontseré dels anys 60

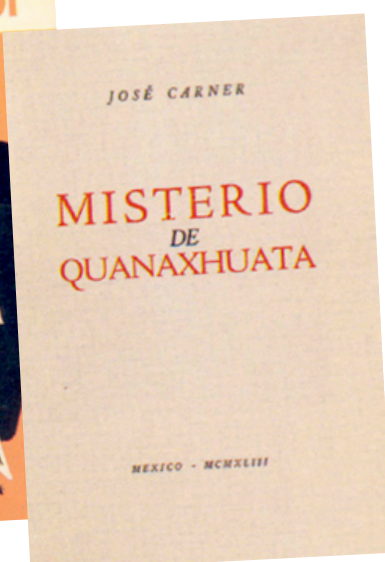
Lluís Ferran de Pol a Mèxic

El món indígena

La fascinació pel passat precolombí contrasta amb la perplexitat que provoca el món indígena que apareix als ulls del visitant de l'exposició amb tota la seva exhuberància. Les imatges filmades al santuari de Chalma al costat de fotografies d'època, demostren la pervivència de formes de vida ancestrals. Els textos de Pere Calders, Lluís Ferran de Pol i Ramon Vinyes sobre els indis dels suburbis de Mèxic D.F., de les selves remotes i dels Andes perduts condueixen el visitant en aquest espai, ambientat amb músiques índigenes recollides pel folklorista mallorquí Baltsar Samper.

Primera edició de "L'ombra de l'atzavara" de Pere Calders, de 1964

"Misterio de Quanaxhuata", publicat per Josep Carner a Mèxic el 1943

Xavier Benguerel

Laboratoris,
si bé amb desoris,
donen diners,
cada jorn més.
Prô lo negoci
cal exornar-lo
per al beoci
qui ha de pagar-lo.
Per ço un segell,
clàssic e bell,
que sigui símbol
de les metgies
que lo cos mínvol,
de nits, de dies,
cal que s'empassi,
voleu que us faci.
Ací el teniu.

Saló de la casa de Joan Oliver a Santiago de Xile

“Laboratoris, si bé amb desoris, donen diners...”

L'exili canvia vides i trastoca fortunes. A Chile, on gràcies a la mediació de Pablo Neruda, va anar a parar un grup d'escriptors format per Xavier Benguerel, Domènec Guansé, Cèsar-August Jordana, Joan Oliver i Francesc Trabal, als quals es va afegir més endavant el filòsof Josep Ferrater Mora, exemplifica aquestes paradoxes. Oliver, fill d'una família de la burgesia tèxtil de Sabadell va veure com, mentre ell era a l'exili, desapareixia la seva fortuna. D'origen menestral, Benguerel, que va crear un laboratori farmacèutic, es va enriquir. Jordana va treballar a la indústria editorial i va retratar els baixos fons en el seu llibre “El Russio y el Pelao”. De Xile Ferrater Mora va marxar als Estats Units, on va fer una brillant carrera acadèmica. Francesc Trabal exemplifica el drama del “homes perduts” de l'exili, els que no van voler tornar però que no es van adaptar mai del tot a la seva nova vida.

Poema de Joan Oliver per al primer aniversari dels Laboratoris Benguerel, el 1942

El Marquet, casal dels Oliver a Sant Llorenç del Munt, en l'actualitat

Josep Carner a l'aeroport de Barcelona, el 1970

Joan Oliver a bord del Vinland en el seu viatge de tornada, el 1948

Tornar o no tornar

Tornar o no tornar és el dilema constant, gairebé des del moment de la partença. L'exposició es clou amb un apartat on es presenten diferents opcions, en diferents moments. El retorn silenciós, clandestí, de Sebastià Gasch, el 1943. El retorn de Carles Riba, militant en favor de la resistència cultural. El retorn d'Avel·lí Artís Giner i la seva incorporació al món de la cultura i el periodisme als anys seixanta. El retorn de Josep Carner, malalt, el 1970. El retorn de Teresa Pàmies, el 1971, implicada en la lluita política clandestina. El retorn d'Agustí Bartra i Anna Murià, en plena transició. I també els morts de l'exili representats per la figura emblemàtica de Pompeu Fabra.

Finalment, una secció documental recull els principals llibres i revistes editats a l'exili.

Els poetes Carles Riba i Clementina Arderiu

Pompeu Fabra a Prada als anys 40

Literatures de l'exili

Els comissaris

Julià Guillamon, crític literari i escriptor, és el responsable dels continguts. Ha proporcionat les històries que permeten plantejar en cadascun dels espais una situació de conflicte. Aquestes històries surten de les obres originals i mostren al públic les diverses cares de l'exili.

L'artista **Francesc Abad**, s'encarrega de traduir aquest relat en un seguit d'espais expositius on, mitjançant documents, fotografies i obres d'art, es transmeten al públic experiències i emocions.

El cineasta **Joaquim Jordà** ha recorregut alguns indrets assenyalats de l'exili i els ha filmat tal com es troben en l'actualitat, defugint la reconstrucció històrica, en una reflexió sobre el temps i la pervivència de la memòria.